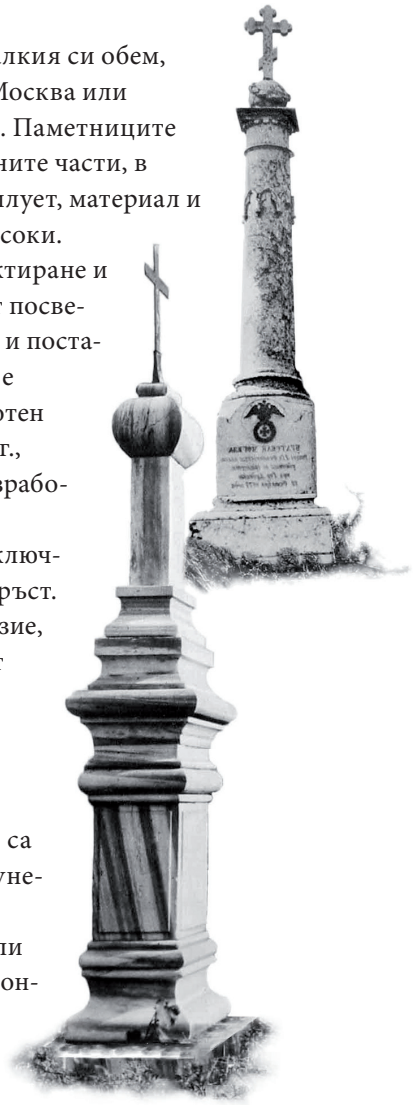
Изпълнението на височайшата воля започнало веднага. Най-бързо, поради малкия си обем, били изградени паметниците от първата група. Те били поръчвани в Петербург, Москва или Одеса, от където били транспортирани до България, обикновено с кораб до Варна. Паметниците били заплащани от родините на падналите в боевете и от командването на военните части, в които те са служили. Макар и не големи, според архитектурно-скулптурния им силует, материал и изработка, паметниците от тази група могат да бъдат групирани в три стилови посоки.

В първата се забелязва по-богата, дори изящна скулптурна украса, чието проектиране и изпълнение били възлагани на най-добрите майстори в Русия. Такъв е паметникът посветен на руските воини от три полка, паднали в бой на 30 юли 1877 г. при с. Радишево и поставен в гр. Плевен. Според надписа, поставен в основата на източната му страна, той е изработен в "Мраморный магазинъ А. Тузини, въ Одессе", т.е. паметникът е изработен от потомствените италиански скулптори Тузини, които малко по-късно, през 1885 г., заедно с друга легенда на руската архитектура, един от синовете на арх. Роси, ще изработят мраморния олтар на Съборната църква "Св. Владимир" в Киев.

Втората стилова посока отличава паметниците от първата по техния силует, включващ стъпало, постамент и обелиск, увенчан обикновено с метален или мраморен кръст. Макар и твърде подобни и при тези паметници се забелязва определено разнообразие, най-вече в постаментите. Някои са кръгли, при други чистата линия е обогатена от сложно композирани и фино профилирани корнизи, както и от чисто изработени табли от всяка страна, определени за надписни полета. Такива са двата паметника, посветени на 117-и пехотен Ярославски полк и 118-и пехотен Шуйски полк близо до Плевен и този на 16-а пехотна дивизия близо до с. Пелишат.

Третият стилов тип на първата група от паметници е чисто архитектурен, те са изградени от едро одялани камъни, фугирани при изграждането, с вградени чугунени плочи с паметни надписи и увенчани с чугунени кръстове със заупокойни текстове. Кръстовете и чугунените плочи с изписани имената на погребаните били изпращани от Русия и вграждани в една от стените на пирамидалните или хоризонтално изградени паметни съоръжения. Особено чисти образци в това отношение са паметниците при с. Българене и няколкото паметника при с. Згалево. В основата на една такава чугунена плоча, вградена в пирамидално изграден паметник близо до с. Гривица е изписано "Инж. Зебекъ и фонъ Валь бывшiй Эд. Фалька въ Одессе." Очевидно, в периода между края на войната и 1881 г. гр. Одеса е бил важен център на паметникостроенето в нова България. Повечето от надгробните паметници от първа група били изграждани от руските части и полкове, останали в България в периода на Временното руско управление. Изграждането започнало през пролетта на 1879 г. и приключило през лятото на 1884 г.

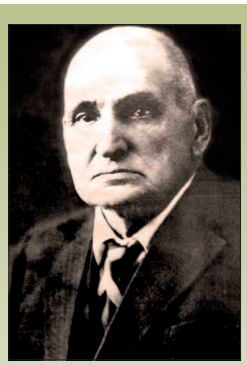
Проектирането на големите паметници от втора група било възложено на няколко големи руски архитекти, от които до нас е стигнало името на арх. Вокар. Общото между техните паметници е приблизителната височина от 11 м, почти кубичният постамент и пирамидално изграденият обелиск, скосен към върха. Върху лицевата страна на всеки от тях е вграден изящно изработен мраморен медальон с герба на Руската империя, както и мраморна плоча в средата на постамента с надпис, включващ името на император Александър II. Възприет бил принципът паметникът да бъде изработен от местен камък, а руски скулптори да изработят и монтират медальона и паметната плоча. За изработката на някои от паметниците, арх. Вокар се погрижил да докара мрамор от Карара, Италия, а също и италиански скулптори, които да изработят медальона и надписите. Най-ясно изразени образци в това отношение са Руският паметник в София и паметникът на победата при р. Вит край Плевен. Паметниците от този тип са изключително красиви по своя замисъл и са изработени с прецизност, която още впечатлява. Те били платени лично от император Александър II и изпълнени до края на лятото на 1884 г. от руските инженерни войскови части.

Паметникът на победата при р. Вит край Плевен

ВСЕНАРОДНО ДВИЖЕНИЕ

Забележително е участието на българското "Всенародно движение за построяване на паметници", учредено веднага след Освобождението от Поборническо-опълченските дружества начело с неговия Върховен комитет. Избраният за председател на "Комисията за увековечаване българо-руската дружба" Стоян Заимов успял за кратко време да организира изграждането на паметника на Апостола Левски в София, той оглавил организационните комитети на Паметника на освободителите в София, на паметника на свободата на връх Шипка и доста други. Първият паметник, построен по инициатива на Движението е паметникът на Царя-Освободител в София, изграден с доброволно набрани средства. След неговото освещаване, през 1899 г. Движението се преименувало в "Комитет Цар Освободител Александър II" и с негово съдействие в страната били построени над 450 "руски паметници", като само в Плевенски окръг те са над 150.

Стоян Заимов, председател на всенародното движение

Комитетът нямал представители във Варна. Но когато в началото на 1908 г. Стоян Заимов написал писмо до Варненския общински съвет с молба да отпусне от общинския разсадник паркови дръвчета "за дозалесяване парковете при къщите-музеи", нашият Общински съвет единодушно се съгласил. И не само. С писмо № 658/15.01.1911 г. варненските общинари поканили г-н Заимов да посети гр. Варна и да се запознае на място с местните руски паметници. Ст. Заимов пристигнал на 24 март 1910 г. и придружаван от Варненския околийски началник г-н Нефтянов огледал всички руски паметници в околията. На следващия ден кметът на града г-н Церов и Ст. Заимов уточнили количеството дръвчета, които през следващите няколко месеца ще изпратят в седалището на Комитета в гр. Плевен. В благодарственото си писмо, пратено от Плевен на 17 март 1911 г., г-н Заимов изрежда парковете и местата в цяла България, където варненските дръвчета са засадени и където "на дълги години ще украсяват парковете-паметници – светите места на признателна България, обилно напоена с кръвта на хилядите Руски синове." В края на писмото Ст. Заимов моли многоуважаемия г-н кмет да предаде "на членовете на общинския съвет нашата дълбока благодарност и признателност за безценните Ви подаръци. С отлично почитание: подпис."

Между септември и декември 1879 г. от Одеса във Варна пристигнали мраморните паметници, предназначени за братските могили във Варненските и Пашакьойските гробища. Тези паметници са твърде сходни със силуета на паметниците, предназначени за местността Дермен дере край Свищов, но най-близки, почти идентични с тях са паметникът на генерал Олдекоп в църковния двор на гр. Славяново и паметникът на капитан Георгий Бажин в църковния двор на с. Българене. Всяко от тези мраморни надгробия има височина 1,63 м и представлява нисък, красиво профилиран мраморен обелиск с правоъгълно напречно сечение с размери 48/25 см, поставен върху база с класическа профилировка. Обелискът представлява колона, скосена в горната си част с две барокови криви, увенчана с безупречно пропорциониран шестоконечен кръст.

На лицевата страна на паметника, предназначен за братската могила във Варненските православни гробища, с изящен класически шрифт е гравиран текст на руски език: "Братская могила", който продължава с ръкописен шрифт: "44хъ Воиновъ частей 14го армейскаго корпуса и прикомандированныйх къ нему погребенныйх здесь в кампанью 1877-1878 годовь". Над текста има изваян венец от лаврови листа. На северната страна на паметника със същия ръкописен шрифт е гравирано: "Подполковнику 18ой Артилерийской бригадьй Карлу Малевскому умершему 15го сентября 1878 года."

Няма информация кога точно мраморното надгробие е заменило дървените кръстове от гробовете на руските войници, нито кога е осветено, но косвена информация сочи края на 1880 г. По това време гробовете били подредени в една редица, редом със скромни следвоенни дървени, каменни и метални кръстове и надгробия. Паметникът е обозначавал началото на гробната редица и първоначално бил поставен върху две грубо изработени стъпала от варовик, които, по документи от архивите, не му подхождали, но очевидно били съвсем в стила на околните ниски кръстове и паметници.

3 март 1900 година

В края на 1910 г., когато работници прокопавали канала за новия водопровод в началото на днешната улица "Кракра", на дълбочина 1,50 м разкопали гроб на руски офицер, убит по време на обсадата на Варна през есента на 1828 г. И тъй като нито в края на войната през 1829 г., нито по-късно, била направена някаква братска могила, където руският офицер да бъде погребан, останките му били прибрани на съхранение в Археологическия музей. Ръководството на музея поканило руския консул в града Фонвизин, той пристигнал, огледал останките, обещал да организира и извърши погребението и си отишъл. След него в Музея пристигнал и руският военен аташе от София, който също обещал и също си отишъл, без повече да се обади. След малко повече от година ръководството на музея отправило молба този път към началника на Варненския гарнизон, който издействал разрешение от Военното министерство и на 23 април 1912 г., в деня на Св. Георги, останките на неизвестния руски офицер били тържествено погребани в братската могила на подполковник Карл Малевски и неговите момчета.

Въпреки не особено помпозния си вид и лишената от парадност гробищна среда, в която бил поставен, още от следващата година на всеки 3 март и на Голяма Задушница пред паметника бил отслужван заупокой. Непрекъсното и всяка година в тези дни растял броят на варненци, които пристигали да се помолят за душите на убитите руснаци и да поставят цвете пред паметника.

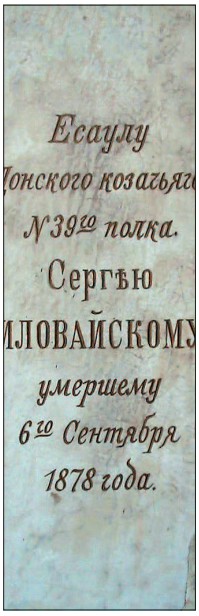
През 1935 г. православните гробища били преместени, но руската братска могила със своя паметник останала на мястото си, площта около нея била почистена и паметникът започнал да изглежда твърде малък в празното и незалесено пространство. Поради това през 1936 г. стъпалата му били увеличени от три на пет, което в известна степен го извисило.

В началото на 1959 г. по инициатива на Изпълкома на Сталинския общински съвет бил проектиран частичен ремонт на паметника и неговата среда на обща стойност 5 000 лв. Ремонтът започнал на 25 април 1959 г. и приключил на 20 май с.г.

През 1960 г. при направата на новата алейна мрежа около Пантеона паметникът бил ремонтиран под ръководството на арх. Камен Горанов.Той сменил старите стъпала със шест нови от врачански камък, възстановил и мраморния кръст, който дълго време липсвал.

В края на февруари 2000 г. със средства на Община Варна бил извършен нов ремонт на паметника, пукнатините по лицевата му страна наложили основна реставрация, извършил я варненския скулптор Ян Лечев, който подновил овехтелите надписи и подсилил релефа на венеца.

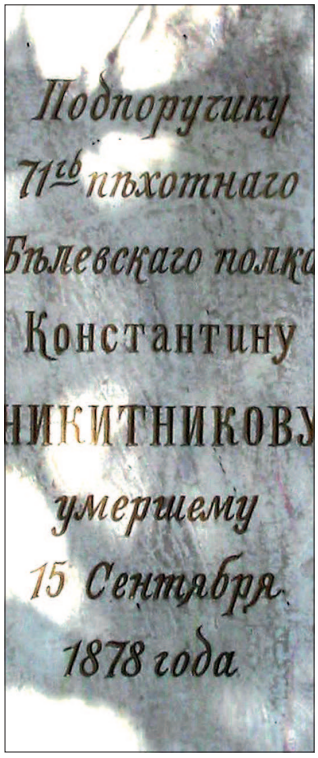
Нито веднъж от 1879 г. честването на Освобождението във Варна не е подминавало гроба на руските войници, техния паметник, тяхната памет. Всяка година на Трети март празнично шествие от свещенослужители, държавни, общински и политически мъже от града, военослужащи с музика, граждани и ученици, водени от своите учители, полага венци пред гроба на руските войници във Варненската морска градина.

Надписът върху източната страна на паметника

Паметникът, предназначен за братската могила в с. Пашакьой бил също изработен от мрамор и с еднакъв архитектурен силует като този в Морската градина. На лицевата му страна е моделиран венец, под който със същия изящен шрифт е гравиран текст на руски език: "Братская могила 54 Воиновъ, частей 14го армейского корпуса и прикомандированньйх къ нему погребенньйх здесь в кампанию 1877 и 1878 годовъ." На източната страна със същия шрифт е изписано: "Подпоручику 71го пехотнаго Белевского полка Константину Никитникову умершему 15 сентября 1878 года." Текстът на западната страна гласи: "Есаулу Донского казачьяго № 39го полка Сергею Иловайскому умершему 6го сентября 1878 года."

Най-вероятно, след като пристигнал, паметникът бил поставен веднага в гробищата на с. Пашакьой, т.е. по едно и също време с паметника във Варна. Липсва информация за неговото освещаване, известно е само, че през следващите няколко десетилетия той бил добре поддържан, а годишнините – чествани редовно пред него. След 1941 г. паметникът бил занемарен, поради нездравата основа обелискът се наклонил, а около 1950 г. и кръстът изчезнал нанякъде. По-късно, през 1959 г., във връзка с преместването на Владиславовското гробище, Изпълкомът на Варненския ГОНС възложил на арх. Камен Горанов преместването на паметника в горната част на градината пред училището и църквата. На новото си място паметникът не изглеждал особено добре, но през 1963 г. отново под ръководството на арх. Горанов, повдигнали монумента върху нова основа от кракренски камък и оформили пред него малък плочник. Въпреки всичко, паметникът стоял откъснат от средата, в която бил поставен, текстовете трудно се разчитали, кръстът все така липсвал и паметникът будел повече тягостни, отколкото тържествени чувства. Едва през 2001 г. по инициатива и със средства на Генералното консулство на Руската федерация била направена професионална реставрация на паметника, текстовете били възстановени и позлатени, а върхът на паметника получил своя кръст. Изграден бил и солиден 25-сантиметров бордюр, както и чисто изработена дървена оградка, обикаляща плочника и оформяща достоен подход откъм лицевата страна на паметника. Между него и оградката разцъфтели цветя.

Надписът върху западната страна на паметника

Колкото и странно да изглежда, освен двата обикновени надгробни паметника, направени с парите на родните и приятелите на погребаните, паметник на Освобождението на България от османско робство не бил построен във Варна. Единственият по-сериозен опит в тази посока бил направен на 19 февруари 1908 г., когато специален Комитет за отпразнуване на 30-годишнината от Освобождението на България внесъл в Общинския съвет предложение, чиито точки 2 и 3 гласят: "Да се помоли Общинския съвет да отстъпи в градината мястото на бившия павилион за музика за издигане паметник на Цар Освободителя. Да се издигне паметник на Цар Освободителя в приморската градина, като за тази цел се тури основа на фонд." Точка 4: "Да се държи реч при полагането основния камък на паметника и дружество "Гусла" с хора да изпее руския и българския химни." Точка 10: "Да се нареди при полагането на основния камък на паметника да се дадат от параход "Надежда" топовни салюти и вечерта приморската градина да бъде осветена от прожектора на парахода. "Точка 14 задължава господата Вичев и Шкорпил да съставят акта за полагане основния камък за паметника на Цар Освободителя."

И действително, честването на празника и полагането на основния камък минали изключително тържествено, с парадни и факелни маршове, с венци, речи и фойерверки и с топовни салюти от параход "Надежда". Когато обаче празничната суетня отминала, започнали войните, те отнесли като ехо благородното намерение и паметникът на царя Освободител се превърнал в спомен, преди още да бъде сътворен.